

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

МАЛИХІНА ТЕТЯНА ПЕТРІВНА

УДК 159. 9: 371. 011

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ
АМОРАЛЬНИХ ВЧИНКІВ ПІДЛІТКІВ**

19.00.07 - педагогічна і вікова психологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Київ–2001

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Бердянському державному педагогічному інституті імені П.Д.Осипенко, Міністерство освіти і науки України, м.Бердянськ.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор, член-кор. АПН України

Демиденко Василь Купріянович,

Бердянський державний педагогічний інститут

імені П.Д.Осипенко, завідувач кафедри педагогіки і психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор, член-кор. АПН України

Боришевський Мирослав Йосипович,

Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України,

завідувач лабораторії особистості;

кандидат психологічних наук, доцент

Булах Ірина Сергіївна, Національний педагогічний університет імені

М.П.Драгоманова, доцент кафедри психології.

Провідна установа: Слов'янський державний педагогічний інститут, кафедра психології,

Міністерство освіти і науки України, м. Слов'янськ.

Захист відбудеться “18” жовтня 2001р. о 14 30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “17” вересня 2001 року.

Вчений секретар спеціалізованої

вченої ради

Приходько Ю.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах розбудови держави України, переходу її до ринкових відносин особливу вагомість набуває проблема особистісного ставлення молодих людей до різноманітних соціальних норм та цінностей. Формування відповідальності особистості перед суспільством було і залишається однією з центральних проблем виховання. В зв'язку з цим зростає актуальність психологічних досліджень умов оптимізації виховання учнів, зокрема підлітків. Цей вік характеризується якісними змінами у самосвідомості підростаючої особистості, які зумовлюють підвищення її регулятивної функції. Але, як відомо, регуляція поведінки учнів-підлітків не завжди здійснюється у відповідності з соціально значущими нормами і правилами, в результаті чого і виникає таке явище, як аморальна поведінка.

Проблема відхилень у поведінці неповнолітніх та її профілактика протягом останніх років інтенсивно досліджувалась як вітчизняними, так і зарубіжними вченими: психологами, педагогами, медиками, юристами.

Філософський аспект проблеми аморального вчинку розкритий в працях С.Анісімова, О.Дробницького, А.Скрипника, А.Титаренко та ін.

Психолого-педагогічні аспекти проблеми вивчали: М.Алемаскін, Б.Баєв, Г.Бочкарьова, В.Демиденко, Л.Зюбін, О.Зотова, Б.Кобзар, А.Ковальов, А.Кочетов, О.Лазурский, П.Лесгафт, І.Невський, В.Татенко, Т.Титаренко, М.Ярмаченко та ін.

Правові аспекти досліджували: М.Костицький, В.Кудрявцев, Г.Міньковський, О.Тузов та ін.

Медичні аспекти розкриті в працях: О.Селецького, С.Тарарухіна, О.Лічко, Г.Фелінської.

Загальним питанням формування та розвитку особистості присвячені праці Л.Анциферової, Б.Зейгарник, О.Леонтєва, С.Максименка, А.Петровського, Д.Фельдштейна та ін.

Чимале значення для розробки теоретичних основ профілактики протиправної поведінки мають фундаментальні дослідження загальних проблем виховання І.Беха, М.Боришевського, Б.Кобзаря, О.Киричука, О.Кондратюка, І. Харламова та ін.

Важливе місце в дослідженні попередження аморальних вчинків займають наукові праці з питань мотивів поведінки. Цією проблемою займалися В.Асєєв, Л.Божович, В.Вілюнас, А.Гречишкіна, В.Демиденко, В.Мерлін, С.Рубінштейн, П.Якобсон та ін.

Проблему впливу емоційних переживань на моральне формування особистості розглядали Л.Божович, І.Бех, В.Мясищев, Г.Якобсон та ін.

Вивченню вчинку та його моральної оцінки, як важливої умови формування моральної особистості, присвячені праці Г.Гумницького, Т.Драгунової, А.Зосимовського, О.Киричука, Е.Натанзон, В.А.Роменця, В.Татенко.

У розумінні механізму попередження аморальних вчинків в цілому особливу роль відіграє совість. Цією проблемою займаються І.Бех, М.Боришевський, В.Демиденко, О.Дробницький, В.Момов.

З проблеми попередження та профілактики відхилень у поведінці неповнолітніх захищено ряд кандидатських (Н.Алікіна, Н.Каменська, Г.Кашкар'юв, О.Матвієнко, В.Маценко, І.Сингаївська, П.Середа, С.Яковенко та ін.) та докторських (І.Козубовська, В.Оржеховська, Є.Петухов, М.Фіцула та ін.) дисертацій.

Зусилля цих вчених були спрямовані на дослідження причин виникнення відхилень у поведінці неповнолітніх, розробку діагностичних методик цих відхилень, вивчення явища важковиховуваності дітей, пошуки шляхів ефективної профілактики та запобігання відхилень у поведінці, визначення ролі школи, сім'ї, позашкільних дитячих установ та спеціальних виховних закладів в профілактичній роботі з неповнолітніми.

Психолого-педагогічна література, присвячена проблемам аморальної поведінки, здебільшого розглядає таку поведінку підлітка, коли його вчинки набувають характеру кримінальних, або він вже потрапив до категорії педагогічно занедбаних і його поведінка потребує значної корекції. При цьому, залишаються недостатньо вивченими питання мотивації аморальної поведінки підлітка на її початковому етапі та психологічні умови попередження аморальних вчинків.

Таким чином, головне завдання, яке має вирішити дослідження психологічного аспекту розв'язання проблеми попередження аморальних вчинків, - зробити так, щоб підліток сам бажав змінити свою поведінку на кращу, знайти психологічні механізми впливу на підлітків з метою формування у них стійких моральних форм поведінки.

Попередження аморальних проявів у системі профілактики протиправної поведінки неповнолітніх розглядається як один з пріоритетних напрямків у Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI ст.).

Актуальність проблеми попередження аморальних вчинків підлітків та її недостатнє дослідження й обумовили вибір теми дисертації ***"Психологічні умови попередження аморальних вчинків підлітків"***.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема є складовою наукової комплексної теми кафедри педагогіки і психології Бердянського державного інституту ім.П.Д.Осипенко "Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів" і затверджена радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології АПН України (протокол №1 від 24.01.1996р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати і експериментально перевірити доцільність запропонованої нами системи заходів попередження аморальних вчинків школярів.

Об'єкт дослідження: аморальні вчинки підлітків.

Предмет дослідження: психологічні умови попередження аморальних вчинків підлітків.

Гіпотеза: попередження аморальних вчинків підлітків буде ефективним за умов своєчасної діагностики їх аморальної поведінки, формування їх свідомості та самосвідомості, що обумовлює стає ставлення підлітка до норм моралі, розвитку позитивної мотиваційно-потребової сфери його особистості, встановлення авторитетно-довірчих стосунків між вихователем і вихованцем.

Виникнення аморальних вчинків у підлітків спричиняється притаманною їм особистісною схильністю до цього, яка є функціональним новоутворенням особистості, що формується в процесі онтогенезу і актуалізується в ситуаціях психологічного дискомфорту.

У відповідності з поставленою метою та висунутою гіпотезою сформульовані **такі завдання дослідження:**

- вивчити стан проблеми в теорії і практиці сучасної школи;
- уточнити сутність поняття аморального вчинку;
- виявити і обґрунтувати психологічні умови попередження аморальних вчинків;
- розробити систему заходів з попередження аморальних вчинків підлітків;
- розробити методичні рекомендації запровадження системи заходів попередження аморальних вчинків підлітків в практику сучасної загальноосвітньої школи.

Для перевірки висунутої гіпотези і виконання поставлених завдань була розроблена програма дослідження, яка включала *теоретичні та емпіричні* методи.

Теоретичні методи: аналіз, співставлення, узагальнення даних з проблеми дослідження на основі вивчення психолого-педагогічної літератури.

Емпіричні методи: спостереження (пряме і опосередковане, короткочасне і довготривале, суцільне і вибіркоче), бесіда, анкетування, тестування; статистичні та математичні методи обробки дослідження, обробка отриманих даних експериментів за допомогою ЕОМ.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, філософське положення про сутність особистості, про діалектичні протиріччя її становлення, детермінованість поведінки внутрішніми і зовнішніми факторами, провідну роль діяльності у формуванні особистості, єдність свідомості і діяльності. Важливе методологічне значення для розроблення досліджуваної проблеми мають ідеї та положення Закону України “Про Освіту”, Державної національної програми “Освіта ” (Україна ХХІ століття), Концепції національного виховання, в яких знайшли відображення питання демократизації всіх аспектів сучасного суспільства і системи національного виховання.

Експериментальна база дослідження. Психолого-педагогічний експеримент проводився на базі загальноосвітніх шкіл № 7 і № 10 м. Бердянська, Андровської та Новопетрівської сільських загальноосвітніх шкіл Бердянського району.

Дослідження проводилось в **три етапи** протягом 1994-2000 років.

На **першому етапі** (1994-1995 рр.) здійснений теоретичний аналіз літературних джерел проблеми дослідження; визначалися вихідні позиції дослідження: мета, завдання, гіпотеза; проведено констатуючий експеримент.

На **другому етапі** (1996-1998 рр.) забезпечувалась дослідно-експериментальна робота в школах, вдосконалювалась методика дослідження, уточнювалися умови попередження аморальних вчинків підлітків.

На **третьому етапі** дослідження (1999-2000 рр.), з метою виявлення ефективності експериментальної методики з попередження аморальних вчинків підлітків, був проведений контрольний зріз з наступним аналізом результатів експерименту. Здійснювалось узагальнення результатів дослідження.

Ефективність розробленої експериментальної програми перевірялась шляхом зіставлення результатів експериментальних зрізів на різних етапах дослідної роботи у експериментальних та контрольних класах. Це дозволило зробити відповідні висновки, оцінити результати дослідження в цілому, розробити рекомендації з впровадження результатів дослідження в практику загальноосвітньої школи.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в уточненні і обґрунтуванні поняття "аморальний вчинок", у визначенні його сутності та характерних особливостей; у визначенні психологічних умов попередження аморальних вчинків, у розробці системи діагностики наявності та ступеня проявів аморальних вчинків у поведінці підлітків; у розробці підходів до вирішення проблеми попередження аморальних вчинків підлітків та розробці системи конкретних заходів їх запобігання. Визначення особливостей і закономірностей виникнення та перебігу аморальної поведінки в підлітковому віці можна розглядати, як певний внесок у дослідження аморальної поведінки та її корекції.

Практичне значення дослідження визначається тим, що:

- а) застосування у виховному процесі розробленої нами системи заходів запобігання аморальних вчинків підлітків істотно сприяло зменшенню аморальних проявів у поведінці дітей;
- б) пропонована нами система заходів попередження аморальних вчинків підлітків може бути використана безпосередньо вчителями у виховній роботі зі школярами, а також шкільними психологами для корекції відхилень у поведінці.

Надійність та вірогідність одержаних результатів забезпечувались вибором методів, що відповідали меті, гіпотезі та завданням дослідження; репрезентативністю вибірки; взаємоперевіркою результатів експертних методів оцінки, спостережень і експериментально-діагностичних методів, результатами статистичної обробки отриманих даних.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювались в процесі дослідної роботи на базі загальноосвітніх шкіл різних типів м. Бердянська - ЗОШ №1, ЗОШ №13, ЗОШ №1 смт.Куйбишеве, Костянтинівської ЗОШ Пологівського району Запорізької області.

Основні положення дисертації були викладені та обговорені:

- на методичних об'єднаннях і семінарах учителів м.Бердянська та Бердянського району (жовтень 1995, травень 1996, січень 1997р., серпень 1997р.,серпень 1998р., січень 2001р.);
- на засіданнях кафедри педагогіки і психології Бердянського державного педагогічного інституту (1994-2001р.р);
- на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми гуманізації навчально-виховного процесу у педагогічній практиці української школи” (м. Кривий Ріг, 1996);
- на Міжнародній конференції “Психологічна служба школи: минуле, сучасне, майбутнє” (м. Тернопіль, 1996), на Міжнародній конференції ”Соціально-педагогічні проблеми роботи з молоддю” (м. Запоріжжя, 1997);
- на науково-звітних конференціях Бердянського педагогічного інституту (1994-2001р.р.).

Матеріали дослідження використовувались на практичних заняттях, які були проведені автором зі студентами денного відділення Бердянського державного педагогічного інституту.

Публікації. За темою дослідження опубліковано 8 праць.

Структура дисертації.

Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків (обсяг основного тексту - 161 сторінка), списку використаних джерел (231 найменування) та 6 додатків. У роботі вміщено 9 рисунків та 20 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження і ступінь її розробленості; визначено об'єкт, предмет, мету та гіпотезу дослідження; сформульовано завдання; розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення, особистий внесок автора, обґрунтовано достовірність результатів; наведено дані про апробацію результатів дослідження.

У *першому розділі* “Попередження аморальних вчинків підлітків як психологічна проблема” подаються результати теоретичного аналізу педагогічної та психологічної літератури, який дозволив дійти висновку, що питання відхилень у моральному розвитку людини досить широко висвітлено в рамках проблеми важковихованості і правопорушень. Не применшуючи значення досягнутого у вирішенні цих проблем, слід сказати, що проблема попередження аморальних вчинків підлітків практично ще не була предметом вивчення у вітчизняній психології. Про це лише між іншим згадується у деяких авторів при розгляді тих же проблем важковихованості, педагогічної занедбаності, правопорушень, злочинності серед неповнолітніх. До останнього часу ще відсутній системний підхід до вивчення аморальних вчинків і їх попередження.

Було розглянуто різні підходи до розуміння поняття “поведінка, що відхиляється” та шляхів її попередження. У дослідженні під попередженням відхилень у моральній поведінці розуміємо процес, що характеризується єдністю заздалегідь прийнятих заходів, які виключають можливість деформації в моральному розвитку особистості.

Аналіз різних підходів до вивчення вчинку дозволив з’ясувати сутність та характерні особливості аморального вчинку, який ми визначили як поведінковий акт, що характеризується негативним ставленням індивіда до суспільних і в першу чергу загальнолюдських норм моралі, порушення яких не передбачає покарання законом, а лише громадським осудом. Він може мати як епізодичні прояви, так і постійний характер, що дозволяє вже говорити про лінію поведінки. Аморальний вчинок не відрізняється від моральної дії якимись особливими психічними або фізіологічними механізмами, особливість полягає в змісті цих механізмів, які характеризуються мотивами, цілями, ціннісними орієнтаціями, спрямованістю особистості.

Цілями аморального вчинку можуть виступати: а) безпосереднє задоволення будь-якої потреби; б) здійснення більш віддалених життєвих планів і лише в кінцевому рахунку спрямованих на реалізацію певної потреби; в) розв’язання особистих конфліктів і усунення перешкод до задоволення наявних або потенційних потреб.

Як показують психологічні дослідження, неможливо виділити ті фундаментальні факти і чинники, які визначають динаміку поведінки, а, отже, неможливо і керувати цією поведінкою без точного розкриття механізмів регуляції і саморегуляції поведінки. Регулятивну функцію поведінки різні вчені покладають на свідомість та самосвідомість, рефлексію та особливого значення надають совісті як специфічній формі моральної відповідальності.

Проведений нами теоретичний аналіз сутності та особливостей аморального вчинку дозволяє припустити, що аморальний вчинок обумовлений як зовнішніми несприятливими умовами розвитку особистості дитини, так і внутрішніми – мотивами, емоціями, переживаннями, спрямованістю особистості. У всіх випадках аморальної поведінки її причиною є протиріччя між

побажаннями, потребами особи і реальною, конкретною ситуацією, в якій вона повинна прийти до того чи іншого рішення. Виходом з цього стає аморальний вчинок.

У *другому розділі* “Експериментальне дослідження аморальних проявів в поведінці учнів-підлітків сучасної школи” аналізується стан попередження аморальних вчинків підлітків в практиці сучасної загальноосвітньої школи, розглядаються методи визначення характеру поведінки підлітків та наводяться результати констатуючого етапу дослідження, в якому взяло участь учнів п’ятих класів – 224, шостих – 219, сьомих – 221.

Для практики виховання учнів у сучасній школі характерна стихійна, нецілеспрямована робота з попередження їх аморальних вчинків. Такий стан ми пояснюємо, зокрема, відсутністю раціональної системи засобів, форм і методів, які б у повній мірі враховували, особливості і можливості виховної роботи з підлітками. У той же час навчальна та позаурочна діяльність підлітків створює досить широкі можливості для виховання моральності учнів та попередження аморальних проявів у їх поведінці.

Виходячи із складності процесу розвитку моральної поведінки підлітків, кількість показників для визначення рівня прояву аморальної поведінки досить велика. У відповідності до цього критеріями, які дозволили б відслідкувати рівень прояву аморальної поведінки, в нашому дослідженні виступили: знання моральних норм та правил поведінки; мотиви, які відображають міру деформованості моральної сфери особистості; ставлення до моральних норм.

З метою отримання достовірних результатів в процесі дослідження нами було використано комплекс взаємодоповнюючих діагностичних методик. Виявлення психолого-педагогічних особливостей аморальної поведінки підлітків здійснювалося поетапно:

- 1) Визначення розуміння моральних норм.
- 2) Визначення розуміння підлітками суті аморального вчинку.
- 3) Визначення ставлення підлітків до моральних норм.
- 4) Вміння розрізняти підлітками аморальний аспект в ситуації морального вибору.
- 5) Визначення мотивів аморальних вчинків підлітків.
- 6) Визначення спрямованості аморальних вчинків підлітків.
- 7) Встановлення, які саме аморальні вчинки поширені серед підлітків.

Аналіз результатів дослідження уможливив визначити чотири групи мотивів аморальних вчинків підлітків.

Перша група мотивів - це власне аморальні мотиви. Підлітки вирішують задачу всупереч вимогам моральних норм.

Друга група мотивів - компромісні мотиви. Діти, як правило, добре розуміють, які вчинки заслуговують осуду оточуючих і за які вчинки належить покарання. Для учнів цієї групи

стримуючим фактором є страх покарання, тому мотиви вчинків зорієнтовані залежно від ситуації покарання або його відсутності

Третя група мотивів - мотиви захисту.

Четверта група мотивів - псевдоморальні, в основі яких лежать моральні почуття.

Слід зазначити, що з віком значно зменшується доля псевдоморальних мотивів, в основі яких лежать моральні почуття. Так 67,5% підлітки, що вчаться в п'ятих класах, пояснюють свою поведінку псевдоаморальними мотивами, у сьомому класі цей відсоток складає вже 27,5%. Пояснюється це тим, що дитина все менш і менш керується почуттями як регулятором поведінки. Доля компромісних, аморальних і захисних мотивів з віком зростає. Простежується така особливість: з 5 до 7 класу майже у вісім раз збільшується відсоток захисних мотивів аморальних вчинків – з 4,2% у п'ятому класі до 31,3% у сьомому. Це, на наш погляд, можна пояснити тим, що з віком дорослі більш вимогливо ставляться до дитини, у неї зростає страх перед покаранням, а відтак і бажання захиститися. Тобто покарання можуть як сприяти подоланню аморальної поведінки, так і стимулювати її.

Виходячи з одержаних даних констатуючого експерименту, було виділено три групи форм аморальних вчинків підлітків.

I. *Стійкі форми* аморальних вчинків - підлітки мають високий і дуже високий рівень прояву аморальних вчинків, вони характеризуються аморальними мотивами, підлітки відчувають задоволення собою або зовсім нічого не відчувають після скоєного вчинку.

II. *Нестійкі форми* - підлітки мають середній рівень прояву аморальних вчинків, які характеризуються компромісними та захисними мотивами - за скоєний негативний вчинок підліток зазнає докорів сумління. Це свідчить про те, що вчинок був мотивований потребою примітивного характеру, яка подолала моральний потяг, що їй протистояв, моральна тенденція мала місце та залишилася не реалізованою.

III. *Одиничні форми* - підлітки мають низький рівень прояву аморальних вчинків, мотиви вчинків - псевдоморальні, або захисні. Підлітки відчувають сором за свої вчинки, хоча вважають, що в даній ситуації вчинили правильно, навіть, якщо це було всупереч моральним вимогам.

Належність проявів поведінки підлітків до різних форм аморальних вчинків наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Належність проявів поведінки підлітків до різних форм аморальних вчинків

Форми аморальних вчинків	Кількість підлітків, %		
	5 клас	6 клас	7 клас

Стійкі форми	2,5	11,3	17,7
Нестійкі форми	47,2	40,2	36,5
Одиничні форми	50,3	48,5	45,8

Треба зазначити, що для більшості підлітків все ж характерні одиничні форми аморальних вчинків. Але насторожує той факт, що з віком спостерігається збільшення стійких форм прояву аморальних вчинків у поведінці підлітків з 2,5% у п'ятому класі до 17,7% у сьомому. Останнє свідчить про закріплення в поведінці учнів негативних тенденцій.

Дослідження вчених, які проводилися у психолого-педагогічному аспекті проблеми, зробили певний внесок в її вирішення. Але багато питань ще потребують наукової розробки. В зв'язку з тим, що в практиці роботи сучасної школи існують значні труднощі і недоліки в забезпеченні педагогічного керівництва процесом запобігання аморальних проявів в поведінці підлітків, організації ефективної виховної діяльності, збагачення її відповідним змістом, відчувається необхідність в подальшій розробці шляхів її розв'язання.

У *третьому розділі* “Аналіз даних експериментального дослідження психологічних умов попередження аморальних вчинків підлітків” на основі аналізу психолого-педагогічної літератури, присвяченої проблемам аморальних проявів у поведінці підлітків, даних проведеного нами констатуючого експерименту, ми дійшли висновків щодо умов, які б сприяли їх попередженню. До них ми віднесли:

- Своєчасну діагностику аморальних проявів у поведінці підлітків. Запобігання буде дійсно дійовим, якщо воно починається не з моменту зовнішнього прояву поведінки дитини, чи вже скоєного серйозного вчинку, а з виявлення малопримітних негативних симптомів у поведінці дитини.
- Формування свідомості та самосвідомості учнів, що обумовлює стає ставлення до норм моралі.
- Сприяння розвитку позитивної мотиваційно-потребової сфери підлітка. Необхідно зрозуміти, які значущі потреби він намагається задовольнити за допомогою аморальних вчинків і допомогти йому реалізувати їх соціально допустимим шляхом.
- Формування у підлітків моральних звичок, бо звичка, що закріпилася, стає потребою особистості, яка обумовлює образ її поведінки в будь-яких обставинах. Формування моральних звичок є великою і складною проблемою виховної роботи, що за суттю покликана вирішувати одне з головних питань виховання - створення позитивного морального досвіду вихованця.
- Становлення авторитетно-довірчих стосунків між вихователем і вихованцем.

Своєчасна заміна застарілих форм педагогічного впливу сприятиме запобігання кризи довіри в підлітків до вчителів. Учитель повинен знати аморальні прояви в поведінці, що притаманні конкретному підлітку, знати його психологічні проблеми і будувати своє спілкування з ним

таким чином, щоб попередити прояви аморальності в його поведінці. Налагодження довірчих стосунків приведе до поступового зменшення аморальних вчинків у поведінці підлітків.

У роботі з попередження аморальних вчинків серед підлітків визначають два основних напрями: перший напрямок - опора переважно на індивідуальну і групову роботу з попередження аморальних вчинків (індивідуальні консультації і групові тренінги); другий напрямок - шляхом втручання в педагогічний процес (індивідуалізація навчання і виховання; корекція виховних впливів і оптимізація взаємодії вчителя й учнів). Робота з першого напрямку ґрунтується на пошуку причин і умов виникнення аморальної поведінки і виборі ефективних засобів її усунення. Другий напрям роботи з попередження аморальних вчинків характеризується тим, що здійснюється вплив переважно на наслідки, а не на причини.

Для ефективного проведення роботи з попередження аморальних вчинків підлітків нами була розроблена система заходів, що органічно поєднала в собі такі форми роботи:

- 1) діагностику аморальних проявів у поведінці підлітків;
- 2) психологічне консультування учнів;
- 3) психологічне консультування вчителів та батьків;
- 4) створення умов для здійснення самовиховання;
- 5) тренінг моральних форм поведінки через створення ситуацій морального вибору;
- 6) активне соціально-психологічне навчання підлітків.

У ході формуючого експерименту, в якому взяло участь 517 учнів 5-7 класів – 261 учень у експериментальних класах і 256 – у контрольних, було проведено курс активного соціально-психологічного навчання з метою формування в підлітків стійких форм моральної поведінки, уявлення про себе і ставлень до себе, а також навичок емоційної і поведінкової саморегуляції, розвитку здібностей до самопізнання.

Кожне заняття складалося з трьох елементів:

- 1 елемент – формування найближчих цілей, аналіз завдань з самопізнання і саморозвитку;
- 2 елемент – подальше просування у предметі вивчення, що передбачає пошук шляхів досягнення поставленої мети та засвоєння моральних форм поведінки;
- 3 елемент – підвищення групової згуртованості, що передбачає саморозкриття учасників та довірче спілкування в середині даної групи.

Результати проведеного експериментального дослідження свідчать про те, що запропонована нами система заходів з попередження аморальних вчинків підлітків сприяла підвищенню результативності роботи з морального виховання в школі.

Аналіз мотивів негативної поведінки учнів в контрольних і експериментальних класах свідчить, що структура мотивів вчинків дітей на початку і після закінчення дослідження

відрізняються. Але, як показують результати, зберігається тенденція переважання захисної та псевдоморальної групи мотивів над іншими. В експериментальних класах значно зменшився відсоток власне аморальних мотивів. Позитивним є той факт, що в експериментальних класах відсутні учні, які мають невиразну мотивацію своїх вчинків. Ця тенденція свідчить про те, що під час корегуючої роботи з підлітками вони поступово оволодівають вмінням мотивувати свої дії і вчинки. Звідси можна зробити висновок, що для запобігання аморальних вчинків слід не тільки організувати поведінку підлітків, але і формувати їх мотиваційну сферу. Найбільш ефективним попередженням аморальних вчинків буде у тому випадку, коли у підлітка є практична необхідність у зміні своїх вчинків або ж він прагне до позитивних вчинків, бо вони притаманні взірцю, ідеалу, якому він хоче наслідувати. Результати дослідження мотивів аморальних вчинків учнів експериментальних і контрольних класів наведені у табл.2.

Таблиця 2.

Співвідношення різних видів мотивів за трьома віковими групами підлітків (в % до загальної кількості).

Мотиви	Кількість учнів, %					
	5 клас		6 клас		7 клас	
	контр.	експ.	контр.	експ.	контр.	експ.
Власне аморальні	6,1	0	6,3	3,6	10,1	5,3
Компромісні	17,6	19,5	19,9	21,8	26,1	28,4
Захисні	4,1	3,6	12,9	11,2	29,9	29,2
Псевдоморальні	68,4	76,9	58,1	62,4	29,2	33,1
Невиразна мотивація (не мотивовані)	3,8	0	2,8	0	4,7	0

Після проведеного контрольного зрізу спостерігалися зміни у відсотковій належності підлітків до виділених нами на констатуючому етапі дослідження різних груп аморальних вчинків.(Див. табл. 3)

Таблиця 3.

Належність проявів поведінки підлітків до різних форм аморальних вчинків

Вчинки	Кількість учнів, %					
	5 клас		6 клас		7 клас	
	контр.	експ.	контр.	експ.	контр.	експ.
Стійкі форми	5,9	1,3	16,5	5,5	21,3	7,4

Не стійкі форми	46,0	34,4	38,3	33,6	35,1	33,5
Одиничні форми	48,1	64,3	45,2	60,9	43,6	59,1

Так, в учнів експериментальних класів значно зменшилась кількість стійких форм аморальних вчинків: у 5 класах – 1,3% і в 7 класах 7,4%, в той час як в контрольних цей показник дещо збільшився і відповідно складає 5,9% і 21,3%., в порівнянні з констатуємим зрізом.

Розподіл підлітків контрольних і експериментальних класів до груп з різними формами аморальної поведінки відображено у наведеній гістограмі (див. рис. 1).

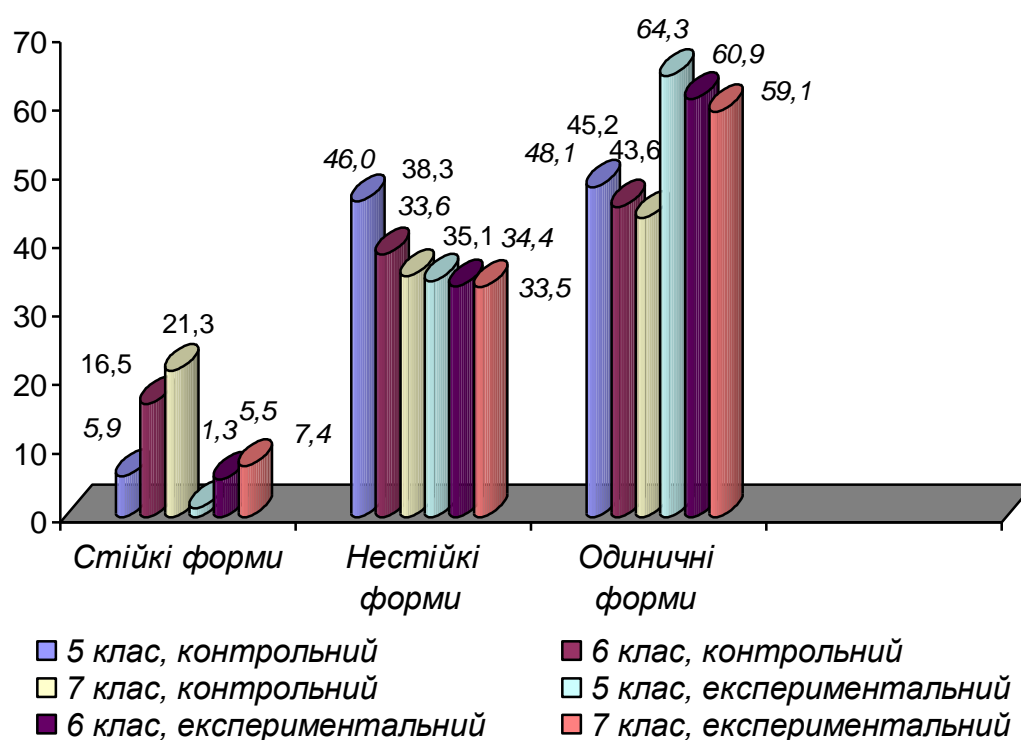

Рис. 1. Співвідношення проявів різних форм аморальних вчинків у поведінці підлітків в контрольних та експериментальних класах (в %)

Достовірність різниці між даними отриманими в контрольних та експериментальних класах визначалася за допомогою статистичних методів обробки даних. Розбіжності виявилися статистично значущими ($p < 0,05$). Як бачимо, правомірно зробити статистично обґрунтований висновок про те, що різниця між середніми арифметичними в контрольних і експериментальних класах істотна і не може зумовлюватися випадком, а пояснюється впливом застосованої методики попередження аморальних вчинків, отже, висунута нами гіпотеза знайшла своє підтвердження.

У цілому результати дослідно-експериментальної роботи дають підставу стверджувати, що зазначені нами психологічні умови та розроблена програма попередження аморальних вчинків підлітків, що передбачає застосування сукупності ефективних методів і засобів, є достатньо ефективними у вирішенні досліджуваної проблеми.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми аморальних вчинків в підлітковому віці, що виявляється у визначенні психологічних умов їх попередження.

Проведене нами дослідження в цілому підтверджує висунуте в гіпотезі припущення і дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Теоретичне дослідження проблеми попередження аморальних вчинків підлітків дозволило нам уточнити визначення поняття “аморальний вчинок” та його складових. Для аморальної поведінки характерним є розходження знань моральних норм та цінностей і реальних вчинків та дій. Така деформація відбувається в процесі виховання. Коли закладаються основи моральності, у дітей не формуються спрямованість та установки, які визначають поведінку особистості, що відповідає моральним нормам і цінностям.

2. У процесі дослідження нами виділені такі етапи виникнення аморальної поведінки у підлітків: а) деформація потребової сфери особистості; б) формування на основі деформованих потреб негативних звичок та якостей особистості; в) мотивація аморального вчинку; г) боротьба мотивів; д) прийняття конкретного рішення, виконання рішення: здійснення вчинку.

Теоретичне дослідження уможливило дійти висновку, що особливість аморальної поведінки полягає не в тому, що в ній беруть (або не беруть) участь якісь особливі психічні або фізіологічні механізми, не характерні для моральної поведінки, - механізми одні й ті ж. Особливість полягає не у формі, а в змісті функціонування цих механізмів.

3. Результати дослідження уможливили умовно розподілити мотиви аморальних вчинків підлітків на чотири групи: власне аморальні, компромісні, захисні, псевдоморальні. Була зроблена спроба виділити групи форм аморальних вчинків, що здійснюють підлітки: стійкі форми, нестійкі, одиничні. В основу цього поділу був покладений принцип співвідношення мотиву вчинку і його конкретної реалізації, з чим пов'язані і деякі характерні для цього переживання.

4. Аналіз практики виховної роботи в загальноосвітній школі показав, що класні керівники дуже часто зазнають труднощів у постановці мети виховання і пошуку відповідних форм, методів і засобів їх досягнення.

Впровадження розробленої нами системи заходів із запобігання аморальних вчинків підлітків дозволило забезпечити більш раціональне використання методів в системі морального виховання учнів, а також оцінити результати роботи класного керівника за кінцевими результатами, тобто за рівнем вихованості школярів.

5. Додержання висунутих нами психологічних умов щодо попередження аморальних вчинків підлітків сприяло засвоєнню і закріпленню відповідних форм поведінки, підліток не тільки оволодівав необхідними способами поведінки, але і відчував внутрішню спонуку вести себе відповідним чином

У процесі експериментальної роботи з підлітками було визначено, що найбільш ефективно набуті форми поведінки під час психологічного тренінгу реалізуються в моральних ставленнях до оточуючих за умови включення підлітків в спеціально організовану позаурочну колективну діяльність. Цілеспрямоване та планомірне формування позитивних форм поведінки дозволило зменшити, а в деяких випадках зовсім позбутися певних аморальних вчинків в поведінці підлітків, зокрема таких як грубість, бійки, жадібність. Це дозволило також розвинути свідоме ставлення підлітків до виконання моральних вимог, відповідальне ставлення до її результатів, сформувати чуйні взаємовідносини між підлітками як в межах класу, так і на загальношкільному рівні на основі вміння розуміти емоційний стан людини за зовнішніми ознаками .

6. Використані активні засоби виховання (ігри-драматизації; рольові творчі ігри, що моделюють ситуації колізії та ситуації морального вибору як реальні, так і удавані, які відтворювали “людські” стосунки), сприяли розвитку позитивної мотивоційно-потребової сфери підлітка, формуванню у нього моральної свідомості та самосвідомості, що обумовило стале ставлення до норм моралі. Спрямовані на придбання міцних знань, формування вміння оригінально вирішувати проблеми, на розвиток творчої ініціативи, вони сприяли не тільки розвитку моральної свідомості підлітків, а й вихованню моральних якостей особистості взагалі.

7.Цілеспрямована робота з попередження аморальних вчинків в умовах експериментального виховання дозволила змінити співвідношення різних форм аморальних проявів поведінки підлітків.

У цілому, за результатами експериментальної роботи встановлено, що до сьомого класу учні намагаються більш глибоко усвідомлювати моральні норми і керуватися ними в своїх повсякденних стосунках з оточуючими їх людьми та у виборі соціально цінної лінії поведінки за умови спеціальної організації корекційної роботи.

Результати експерименту не можуть претендувати на повне вирішення проблеми. бо на особистість підлітка, крім класу, школи, впливають мікросередовище і в цілому суспільство з існуючими недоліками і протиріччями. Крім того, треба зазначити, що подальшого спеціального дослідження вимагають питання ролі і місця сім'ї у попередженні аморальних проявів у поведінці дитини, питання аморальних вчинків підлітків як реалізацію їх ціннісних орієнтацій. У зв'язку з цим набуває актуальності дослідження проблеми підготовки педагогічних кадрів до попередження аморальних вчинків підлітків.

Основний зміст і результати дослідження відображені у таких публікаціях:

1. Малихіна Т.П. Деякі питання попередження аморальних вчинків підлітків. // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П. Д. Осипенко (Педагогічні науки) -№1.- 1999. : -3.: ВПК “Запоріжжя”, 1999. –С.119-132.
2. Малихіна Т.П. Психолого-педагогічна робота з попередження аморальної поведінки підлітків // Рідна школа. –1999. -№ 9. –С. 53-55.
3. Малихіна Т.П. Психологічні аспекти вивчення аморальних вчинків підлітків. /Зб. Проблеми загальної і вікової психології. – 2000. – т.П, ч. 6 –К.: Інст. психології ім.Г.С.Костюка. –С.329-334.
4. Малихіна Т.П. Психологічна характеристика сутності аморального вчинку. /Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П. Д. Осипенко (Педагогічні і психологічні науки) -№4.- Бердянськ: БДПІ, 2000. –С.56-66.
5. Малихіна Т.П. До питання критеріїв прогнозування характеру поведінки підлітків. //Рідна школа. –2001. -№ 1. –С. 48-50.
6. Малихіна Т.П. Основні принципи і напрямки попередження аморальних вчинків підлітків // Навчально-виховний процес у вузі і школі та шляхи його розвитку і удосконалення. – Рівне, 1999. –Ч2. – С 89-91.
7. Малихіна Т.П. Про соціальні причини аморальних вчинків підлітків.// Зб. Актуальні питання психолого-педагогічних основ виховання. -Бердянськ, 1994. –С.13.
8. Малихіна Т.П. Мотивація аморальних вчинків підлітків як предмет психологічного дослідження.// Зб. Шляхи піднесення ефективності морального виховання учнів. –Бердянськ, 1993. –С.3-4.

АНОТАЦІЇ

Малихіна Т.П. Психологічні умови попередження аморальних вчинків підлітків. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна і вікова психологія. Бердянський державний педагогічний інститут імені П.Д.Осипенко, Бердянськ, 2001.

Дисертація присвячена питанням попередження аморальних вчинків підлітків. В роботі розкривається сутність та характерні особливості аморального вчинку, розглядається його структура, аналізуються різні підходи до попередження відхилень в поведінці підлітків. Виявлено рівні та основні форми аморальних вчинків, що здійснюють підлітки та їх мотиви. Визначені психологічні умови, додержання яких сприяло процесу запобігання аморальним проявам в

поведінці підлітків. Найбільш значущим у вирішенні проблеми попередження аморальних вчинків є питання щодо зовнішнього вираження внутрішньої структури особистості підлітка. Запропонована програма попередження аморальних вчинків дозволила в умовах сучасної загальноосвітньої школи розвинути свідоме ставлення підлітків до норм моралі і зменшити, а в деяких випадках зовсім позбутися певних аморальних вчинків в їх поведінці.

Ключові слова: вчинок, мотив, аморальний вчинок, попередження, психологічні умови, поведінка.

Малыхина Т.П. Психологические условия предупреждения аморальных поступков подростков. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. Бердянский государственный педагогический институт имени П.Д.Осипенко, Бердянск, 2001.

Диссертация посвящена вопросам предупреждения аморальных поступков подростков. В работе раскрывается сущность и характерные особенности аморального поступка, рассматривается его структура, анализируются различные подходы к предупреждению отклонений в поведении подростков.

Теоретический анализ сущности и особенностей аморального поступка позволил предположить, что аморальный поступок обусловлен как внешними неблагоприятными условиями развития личности ребенка, так и внутренними – мотивами, эмоциями, переживаниями, направленностью личности.

Аморальный поступок – это действие, которое не предусматривает наказания законом, а лишь заслуживает морального осуждения и имеет как эпизодические проявления, так и постоянный характер, который позволяет уже говорить о линии поведения. Он не отличается от морального действия какими-то особыми психическими или физиологическими механизмами, особенность состоит в содержании этих механизмов, которые характеризуются мотивами, целями, ценностными ориентациями, направленностью личности.

В постановке вопроса относительно путей предупреждения аморальных поступков подростков главным является акцентирование внимания на личности, во всем многообразии его характеристик, то есть в том психологическом статусе, который интегрирует великое множество социальных и личностных планов.

Отрицательные проявления, которые наблюдаются в поведении подростков, не следует относить лишь за счет особенностей возраста. Во-первых, не все подростки имеют отклонение в

поведении, которые являются типичными для современного подростка, во-вторых, психологической основой отклонений в большинстве случаев является деформация морального развития и недостатки в формировании эмоционально-волевой сферы. Отклонение в моральном развитии чувств, воли, мотивационной сферы возникают не внезапно, не мгновенно, а постепенно, украдкой, как результат влияния различных отрицательных социальных факторов и недостатков в воспитании.

В процессе нашего исследования мы пришли к выводу, что прогнозировать характер поведения подростков целесообразно в совокупности таких критериев: 1) знание моральных норм и правил поведения; 2) отношение к моральным нормам; 3) мотивы, которые отображают меру деформированности моральной сферы личности; 4) характер общения подростков в социальном окружении.

Процесс предупреждения аморальных поступков подростков представлял собой следующее: с подростками, которые имели аморальные поступки в своем поведении проводилось целенаправленная воспитательная работа, в которой последовательно проверялись функции разных условий, которые способствовали усвоению и закреплению соответствующих форм поведения. После того, как у подростка появлялась нужная форма поведения, выяснялась степень ее закрепления. Ребенок помещался в ситуацию подобную, но отличную от той, в которой происходила коррекция его поведения, это давало возможность проверить устойчивость этого поведения и независимость от ситуативного влияния.

По основным результатам исследования нами был сделан вывод: коррекция поступков подростков будет успешная в том случае, если ребенок не только овладеет необходимыми способами поведения, но и ощутит внутреннее побуждение вести себя соответствующим образом. Появление такой новой потребности является показателем того, что желательные поступки закрепились в поведении подростков и стали качествами их личности.

Исследование показало также, что примененные во время формирующего эксперимента средства, методы и приемы воспитания содействовали не только улучшению поведения подростков, но и осознанию ими необходимости соблюдения моральных норм в повседневном общении с окружающими их людьми.

Благодаря использованию в экспериментальных классах системы мероприятий по предупреждению аморальных поступков подростки значительно лучше усвоили общие моральные принципы и нормы. Это содействовало также более эффективному усвоению знаний о моральных качествах личности. Примененные проблемные и игровые ситуации оказали позитивное влияние на развитие интеллектуальных способностей, которые в определенной мере повлияли и на характер морального поведения подростков экспериментальных классов.

Существенные отличия в характере аморального поведения подростков экспериментальных и контрольных классов подтверждают сформулированное нами предположения о том, что предупреждение их аморальных поступков будет эффективным при условиях своевременной диагностики аморального поведения, формирования сознания и самосознания подростков, которые обуславливают устойчивое отношение к нормам морали, развития положительной мотивационно-потребностной сферы их личности, установления авторитетно-доверительных отношений между воспитателем и воспитанником.

Ключевые слова: поступок, мотив, аморальный поступок, предупреждение, психологические условия, поведение, нормы морали.

Malihina Tatiana. Psychological conditions of the prevention of immoral actions of the teenagers. - Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on a speciality 19.00.07 – pedagogical and age psychology. The Berdyansk state pedagogical institute of a name P.D.Osipenko, Berdyansk, 2001.

The dissertation is devoted to questions of the prevention of immoral actions of the teenagers. In work the essence and characteristics of an immoral action is opened, his structure is considered, the various approaches to the prevention of deviations in behaviour of the teenagers are analysed. The levels and basic forms of immoral actions are revealed which are carried out by the teenagers and their motives. The psychological conditions are determined, which observance promoted process of the prevention of immoral displays in behaviour of the teenagers. Most important in the decision of a problem of the prevention of immoral actions is the question concerning external expression of internal structure of the person of the teenager. The offered program of the prevention of immoral actions has allowed in conditions of a modern comprehensive school to develop the conscious attitude of the teenagers to norms of morals and to reduce, and in some cases absolutely to get rid of the certain immoral actions in their behaviour.

Key words: action, motive, immoral action, prevention, psychological conditions, behaviour, norm of morals.